

Průmysl a krajina

J. Kolejka: Industry and Landscape. Život. Prostr., Vol. 40, No. 4, p. 173 – 175, 2006.

Present human society is based on the industrial production which is able to supply different social classes with cheap, useful and desired products. Technological progress together with social, economic and political development pushes industry to improve its production and behaviour as well. Not surprisingly, the abandoned industrial areas cannot be used efficiently again. Post-industrial landscapes have been formed as territorial remnant of ancient industrial ones. While in the most of developed countries they are the products of market changes, Czech and Slovak Republics are dotted with brownfields that are results of an unsuccessful privatisation of huge heavy industry enterprises, glass and textile industry, as well as of large agricultural companies oriented on meat production, unnecessary rail stations and tracks or oversized school buildings. Investors are reluctant to put money into such areas because of large expenses for mitigation of various kinds of pollution, lack of appropriate infrastructure and low social standards and criminality. The government administration must be involved in revitalizing of the post-industrial landscape characteristic by typical man-made land forms, warm climatic island, artificial water streams and bodies, pollution, anthropogenous soils, excess numbers of domesticated animal cultivated plant individuals. Typical is the structure of built-up areas used (in the past) for the production, housing, transportation and water management. This kind of landscape represents a special example of human heritage and has to be studied before the decision about its fate will be taken.

Moderní lidská společnost je založena na průmyslové výrobě. Žádná jiná forma výroby nebyla a není zatím schopna zabezpečit levnou a masovou produkci statků dostupných co nejširšímu okruhu uživatelů. Z hlediska území: industriální (průmyslem spoluvytvořená) a postindustriální (průmyslem opuštěná) krajina jsou neklamným dědictvím průmyslové revoluce.

Ve využití a formování kulturní krajiny se průmysl prosadil zejména od poloviny 19. století. Výjimečně zasáhla průmyslová (nikoliv drobná řemeslná) výroba rozlehlá území již dříve (zejména těžbou stavebních materiálů a ložisek drahých kovů či drahokamů). Radikální změny v ekonomice, zejména v primárním sektoru, vedly vždy k intenzivním a hlubokým změnám ve vzhledu i fungování krajiny. Takových změn „zažila“ krajina ČR i SR v minulosti několik a pokaždé následovala hluboká přestavba její funkční mozaiky. Jednou z nich byla i industrializace, které stačilo pouhých 100 let, většinou i méně, k tomu, aby mnohé oblasti radikálně přetvořila.

Od gründnerské průmyslové krajiny k dnešku

Průmyslová revoluce v 19. století způsobila rychlý nárůst zástavby pro výrobní celky a početné dělnictvo, expanzi těžebních ploch, redukci travnatých ploch a lesa, rozšiřování orné půdy určené k zásobení početnějšího obyvatelstva a vzdálených trhů dostupných moderní dopravou. Touto proměnou prošla řada regionů, nezřídka velkého teritoriálního rozsahu. Také v našich podmínkách se zformovala „industriální krajina“. Extenzivní industrializace od 30. let 20. století vedla k nebývalému územnímu rozšíření průmyslové krajiny, kterou charakterizovaly velké plochy věnované výrobní zástavbě, skladovým prostorům, komunikačním a manipulačním plochám, skládkám surovin a odpadů, včetně tekutých. Tento vývoj doprovázely rozsáhlé změny vodní sítě a vodních objektů, budování komunikací, produktovodů, průmyslových lanovek, a zejména enormní rozmach roztěžených ploch většinou v nevelké vzdálenosti od průmyslových komplexů. Situaci na území dnešní ČR i SR od 50. let 20. století

komplikoval důraz na těžký průmysl a další energeticky a surovinově náročné výroby. Tyto výroby byly kromě toho náročné na množství pracovní síly, takže staré i nově vzniklé průmyslové aglomerace u nás vykazovaly jak vysokou koncentraci výroby, tak obyvatelstva, a to v životním prostředí nízké kvality. Podobnými etapami prošla také většina analogických aglomerací v průmyslově vyspělých státech.

Chránit nebo odstranit?

Od 70. let 20. století lze pozorovat ve zmíněných aglomeracích opačný jev – „odprůmyslnění“. Jde jednak o redukci energeticky a materiálově náročných výrob (často do té doby řízených státně monopolními korporacemi v Evropě či koncerny v zámoří), jednak o intenzifikaci výroby díky přechodu na technicky náročná odvětví vyžadující vysoce kvalifikovanou pracovní sílu a moderní technologie, jednak převládla zaměstnanost ve službách. Na rozdíl od zemí s fungujícím trhem pracovních sil byla situace v ČR a SR komplikovaná tím, že výrazný růst upřednostňované průmyslové výroby nedoprovázel rozvoj infrastruktury. Zatímco v Porúří, Lotrinsku, Belgii či Anglii a Skotsku odklon od těžkého průmyslu (nikdy však tak výrazně dominantního na trhu pracovních sil) doprovázel sice bolestný, ale přece jen úspěšný přechod na jinou výrobu, případně rozvoj terciérní sféry, u nás oddalovaná, a obvykle nepřilíš úspěšná privatizace těžkého průmyslu ve státním sektoru vedla ke krachu některých velkých těžebních, hutních a zpracovatelských podniků a k jen omezené náhradě ztracených pracovních míst. Jen málokdy směřovaly masivní i menší investice do služeb spojených s novým (jiným) využíváním krajiny, jak tomu bylo v průmyslově vyspělých zemích. Tam se na „troskách“ industriální krajiny zformovala krajina sloužící bydlení, rekreaci a zábavě, případně díky rekultivacím „zapadla“ do postupně se obnovující ekologicky vyvážené kulturní krajiny. Díky pěstovanému lokálpatriotismu a pozitivnímu vztahu k historii dokonce na mnoha místech došlo k ochraně bývalé průmyslové krajiny, místy dokonce k rekonstrukci, přičemž tato „postindustriální krajina“ neřídka slouží právě obytným, rekreačním a vzdělávacím účelům, ať již jde o postindustriální krajinu „venkovskou“, anebo „městskou“. Vzhledem k opožděnému vlastenectví však byla velká řada hodnotných industriálních objektů i celé bývalé průmyslové krajiny nenávratně ztracena.

Tendence ve světě a v našich zemích

Technologické, sociální, ekonomické a politické změny ve druhé polovině 20. století přetvořily rozložení

jednotlivých průmyslových aktivit, a tím i jejich působení na krajinu. Vzhledem k nižším zřizovacím nákladům obsazují nové průmyslové investice v podobě průmyslových parků nové rozsáhlé plochy na periferiích měst, obvykle ve výhodné komunikační poloze, tak řečeno „na zelené louce“. Průmyslem dříve zformované a nyní náhle nebo postupně opouštěné části krajiny se vyznačují množstvím specifických atributů a představují obvykle relikty minulého období jako „postindustriální krajina“. Vztah soudobé společnosti k ní je výrazně diferencovaný. Státy s příznivě naladěným veřejným míněním a dostatkem zainteresovaného kapitálu se snaží většinou upravit je do „obyvatelného“, resp. jinak účelově využitelného stavu. Stále častější jsou snahy část z ní zachovat (alespoň jako „kulisy“ exteriéru, tentokrát již s vyloučením negativních projevů.

V České i ve Slovenské republice je situace odlišná od vyspělého světa. Podobná perspektiva vývoje se rýsuje s velkým časovým odstupem. Všeobecně převládá názor o nezbytnosti rekultivace veškerých průmyslem opuštěných ploch do podoby některé „užitečné“ formy krajiny, včetně „renaturalizace“, anebo nezáměrně o postindustriální krajinu jako takovou. Výrobou (nejen průmyslovou) opuštěné plochy, tzv. „hnědé zóny“ (*brownfields*), jsou téměř standardní součástí naší krajiny. Rozpad, či dokonce zhroucení kdysi výrazně státem podporovaných mamutích podniků, které společně s navazujícími provozy a výrobou výrazně ovlivňovaly formování průmyslové krajiny, vyvolalo ztrátu zájmu o budoucnost velkých prostorů dotčených průmyslem. Na jedné straně stát podporuje remediální opatření v těchto areálech vedoucím k nápravě tzv. „starých zátěží“ a ekologické organizace, často rovněž zájmové skupiny místního obyvatelstva a hospodářství vyvíjejí aktivity k likvidaci „stop“ dřívější průmyslové činnosti. Na druhé straně se probouzí kvalifikovaný odborný zájem o uchování reprezentativních vzorků poprámyslové krajiny jako cenného kulturního, a v podstatě rovněž přírodního dědictví, neboť jde o specifickým způsobem člověkem změněné přírodní prostředí. Obecně je stav odborného poznání této problematiky u nás (a nejen u nás) zcela v počátcích, což často zapříčiňuje naprosté tápání v rozhodování o osudu areálů postindustriální krajiny. Proto se rovněž objevují výrazně negativistická stanoviska k jejich budoucnosti. V případech průmyslové regenerace, umělé renaturalizace či urbánního redevelopmentu dochází k rozpadu tohoto historického krajinného typu a s ním odcházejí i nepopíratelné vzorky kulturního, a nakonec i přírodního dědictví.

Charakteristické rysy postindustriální krajiny

Průmyslovou a postindustriální krajinu definují charakteristické fyziognomické, strukturní a funkční

rysy. V industriální krajině jsou tyto parametry „recentní“, zatímco v postindustriální krajině jde, kromě jiných, o charakteristiky „reliktní“. Jako celek lze tyto typy krajiny popsat výčtem prvků v jejich synergetických a synchronických souvislostech.

Společným rysem je fyziognomie daná tvářností povrchu (reliéfu a rozmístěním objektů). Typické je nakupení industriálních, urbánních, komunikačních a montánních tvarů reliéfu, které odkrývají či překrývají původní jednotky geologické stavby. V klimatu regionu se vytvořil „teplý ostrov“ s ovzduším „obohacným“ o řadu antropogenních příměsí. Vodní plochy a toky jsou uměle vytvořené, upravené a doplněny o nejrůznější antropogenní plaveniny a splaveniny. Půdní pokryv je překryt, odstraněn, nebo se na volných plochách vyvíjí od iniciálního stadia. Vegetační kryt je zcela přeměněn odstraněním, výsadbou, sukcesí či extrémním rozvojem ruderalních a segetálních druhů. Využití ploch charakterizuje dominantní výrobní zástavba s typickými objekty (haly, komíny, chladičové věže), rozsáhlé komunikační plochy (manipulační plochy, překladiště, nádraží, svazky potrubí, pohyblivé pásy, parkoviště, hustá síť cest a železnic apod.), aktivní i pasivní těžební plochy (lomy, výsypky, dočasná úložiště), vodohospodářská zařízení (hráze, odběrná zařízení, čerpací a tlakové stanice, bazény, odkaliště,

čistírny odpadních vod, kanály), hustá rezidenční a servisní zástavba (velkobluky) a devastované, později opuštěné plochy.

Studovat, poznat, a pak rozhodovat o osudu postindustriální krajiny

Nabízí se proto potřeba provedení inventarizace teoretických názorů i praktických zkušeností, jak rozumně naložit s těmito opomíjenými typy krajiny. Jde o evidování jednotlivých typů průmyslové a postindustriální krajiny, zhotovení jejich mapové dokumentace a u zvolených reprezentativních typů vstup do procedur tvorby územněplánovací dokumentace nabídkou krajinného plánu postaveného na zohlednění geografických, ekologických, historických a technických aspektů „industriální“ či „postindustriální“ krajiny v místním i celostátním měřítku. Moderní doba nabízí sofistikované geoinformační a vizualizační technologie umožňující předložit rozhodovací sféře, odborné i laické veřejnosti několik alternativních řešení, která umožní uchovat tuto krajinu příjemnou, užitečnou a zajímavou pro budoucnost tak, jak se o to snažíme ochranou různých typů venkovské kulturní krajiny ve velkoplošných chráněných územích, máme-li na mysli přírodní parky a chráněné krajinné oblasti.

„Zadrôtovaná“ krajina v kontakte s JE Jaslovské Bohunice. Foto: R. Štěpánková

